

O pobačaju i čedomorstvu u ranokršćanskom (patrističkom) razdoblju

Anto Mišić*

amic@ffrz.hr

<https://orcid.org/0009-0009-0102-9941>

Ivan Antunović**

iantunovic@ffrz.hr

<https://orcid.org/0009-0006-4814-4881>

<https://doi.org/10.31192/np.21.3.2>

UDK: 173.4:27-9“01/07“

343.622: 27-9“01/07“

Izvorni znanstveni rad /

Original scientific paper

Primljeno: 18. travnja 2023.

Prihvaćeno: 28. srpnja 2023.

Izlaskom kršćanstva iz Palestine, vrlo izolirane sredine, u područje Mediterana ujedinjenog grčkom kulturom i rimskom državom (pravom), kršćanstvo se susrelo s mnogim poteškoćama. Premda je Rimsko Carstvo bilo prilično tolerantno društvo, osobito u religijskom pogledu, kršćanstvo se susrelo s mnoštvom njemu neprihvatljivih religijskih i etičkih stavova i moralnih ponašanja, poput politeizma, moralnog liberalizma pa i odnosa prema pobačaju i čedomorstvu koji su u antičko vrijeme bili česti, moralno i društveno prihvatljivi. U ovom radu želimo odgovoriti na nekoliko važnih pitanja: a) koji je ranokršćanski stav o početku ljudskog života; b) što ranokršćanski autori misle o ljudskom zametku (fetusu); c) koji je ranokršćanski moralni stav o pobačaju i čedomorstvu; d) koje su eshatološke posljedice svojevoljnog pobačaja i čedomorstva. Kršćanstvo, od svojih početaka, ima jasan stav o abortusu kao ubojstvu i smrtnom grijehu, smatrajući da je fetus od svoga začeca živo ljudsko biće, stoga je za kršćane svojevoljan prekid trudnoće moralno neprihvatljiv i smrtni grijeh. Već u najranijoj kršćanskoj književnosti pobačaj je označen kao »put smrti« koji je kršćanima neprihvatljiv jer se protivi ljubavi prema bližnjemu, jer uništava Božje stvorenje. Osuđuju se svi koji sudjeluju u pobačaju. Apologetski pisci drugog stoljeća svoje protivljenje abortusu opravdavaju kršćanskim poštivanjem ljudskog života. Božja zapovijed »Ne ubij« jednako se odnosi na rođeno i nerođeno dijete. Jasnu osudu abortusa nalazimo i kod mnogih drugih ranokršćanskih pisaca koji ga izjednačuju s ubojstvom.

Ključne riječi: čedomorstvo, duša, grijeh, pobačaj, smrt, život.

* Prof. dr. sc. Anto Mišić, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet filozofije i religijskih znanosti, Jordanovac 110, HR-10000 Zagreb.

**Izv. prof. dr. sc. Ivan Antunović, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet filozofije i religijskih znanosti, Jordanovac 110, HR-10000 Zagreb.

Uvod***

Različiti i dvojbeni stavovi i postupanja s nerođenom i tek rođenom djecom, nije oznaka samo našega vremena i društva, oni su trajno prisutni u povijesti čovječanstva prije i poslije pojave kršćanstva. U ovom radu želimo, u ograničenom okviru članka u časopisu, dati osnovne stavove o pobačaju i čedomorstvu u ranokršćanskom (patrističkom) razdoblju u susretu s grčko-rimskom poganskom sredinom. Poniklo u Palestini, kršćanstvo se brzo širilo na područje mediteranskih zemalja i naroda, gdje je židovska dijaspora već odavno prisutna i prilično integrirana, zadržavajući svoju temeljnu nacionalnu i religijsku baštinu. Rimljani su prihvaćali židovsku nacionalnu i religijsku posebnost.

Kršćani, kako oni iz židovstva tako i oni podrijetlom iz poganstva, brzo se uključuju u strukture zajednice naroda koje je ujedinjavala grčka kultura i rimska država (pravo), izgrađujući svoj kršćanski identitet. Kršćani su rado prihvaćali blagodati grčko-rimske civilizacije, poput filozofije, obrazovanja, društveno-političke organizacije i slično... A nije im bio prihvatljiv politeizam, liberalizam u etičkim načelima i moralnom djelovanju. Iz moralnih i vjerskih razloga kršćanima su bili neprihvatljivi mnogi oblici društvenog ponašanja i pravnih odredbi, među ostalim i u odnosu prema djeci. Djeca u antičko vrijeme bila su slabo zaštićena, kako nerođena tako tek rođena. Roditelji, posebno otac, odlučivali su o pobačaju i napuštanju djece. Takvo je postupanje u poganskim sredinama bilo društveno i moralno prihvatljiv kao zakoniti izbor roditelja. Kršćanstvo, od svojih početaka, ima jasna moralna načela koja provodi u svakodnevnom životu, a očituju se i u ranokršćanskoj literaturi. Ovdje nas zanimaju načela o pobačaju i izlaganju djece (čedomorstvu).

U ovom radu želimo kratko pokazati razlike u stavovima i praksi s obzirom na pobačaj i čedomorstvo u poganskom, židovskom i ranokršćanskom društvu. Budući da se kršćanstvo iz židovske proširilo u pogansku sredinu, na početku članka kratko će biti prikazani židovski (biblijski) i poganski (grčko-rimski) odnos prema pobačaju i čedomorstvu. Pomoću primjera iz ranokršćanske književnosti, pozornost kanimos posvetiti ranokršćanskim stavovima o početku ljudskog života i statusu nerođenog i tek rođenog djeteta; potom pokazati zašto je začeto dijete (fetus), od začeca živo ljudsko biće; zašto je svojevoljan prekid trudnoće moralno neprihvatljiv i smrtni grijeh. To želimo postići što većim oslanjanjem na citatima izvornih ranokršćanskih tekstova. Konačno, ovim člankom želimo pokazati koliko se kršćanski nauk o ovoj temi (ni)je mijenjao sve do naših dana.

*** Članak je napisan na temelju održanog predavanja na međunarodnom znanstvenom skupu »O abortusu interdisciplinarno«, 27. listopada 2022. u Zagrebu, u organizaciji Fakulteta filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Strane tekstove, za koje se izričito ne navodi odakle je prijevod preuzet, preveo je Anto Mišić.

1. Antički (poganski) stavovi o pobačaju

Potrebno je imati na umu da je pobačaj prisutan u većini antičkih civilizacija pa tako i u grčko-rimskoj, a obavljao se na različite načine: pritiskanjem majčina trbuha ili korištenjem otrovnih biljaka. Pobačaj su uglavnom obavljale primalje bez ikakvih dvojbi o moralnosti takvoga postupanja.¹ U Platonovoj *Državi* preporučuje se pobačaj (i čedomorstvo) kao postupak održanja zdravlja naroda.² Jedan od razloga zašto grčki filozofi dopuštaju pobačaj i u njemu ne vide etički problem, bilo je i uvjerenje da ljudsko biće nastaje spajanjem duše i tijela koje se događa s prvim udahom nakon rođenja, o čemu svjedoči i rano-kršćanski pisac Tertulijan.³ Stoička je filozofija smatrala da fetus nema vlastiti život nego je dio majčina tijela. Upravo je stoicizam snažno utjecao na rimsku filozofiju i pravo. Na zapadnu civilizaciju, pa i na kršćanstvo, svojim je naukom posebno utjecao Aristotel koji također odobrava pobačaj da bi se kontrolirala demografija i poboljšala eugenika, ali određuje i različita razdoblja prihvatljivosti pobačaja od trenutka začeća:

»S obzirom na izlaganje i podizanje djece, trebao bi postojati zakon po kojemu zdrava (nedeformirana) djeca mogu živjeti. No ako ih ima previše, s obzirom da je u državi broj stanovnika ograničen, treba ograničiti množinu rođenja djece bude li ih previše u nekih supružnika, ali pobačaj treba izvršiti prije nego se razvije sjetilnost i život. Jer što je tu dopušteno, a što nije, odredit će se prisutnošću osjetila i života.«⁴

Na to je utjecalo Aristotelovo razlikovanje tri različite duše koje se pojavljuju za vrijeme razvoja fetusa (*vegetalna, animalna i racionalna*). Abortus dopušta prije pojave animalne duše koja se događa nakon 40 dana za mušku i 90 dana za žensku djecu.⁵

Antički su liječnici i zakonodavci imali suzdržanije stavove o pobačaju. Spomenimo samo poznatu Hipokratovu zakletvu, koju i danas polažu diplomirani liječnici, u kojoj stoji:

¹ »I uvijek su babice te koje, osiguravajući magične pripravke i čineći čarolije, mogu potaknuti porođajne bolove i ublažiti ih ako žele i poroditi trudnice u teškoćama i prouzročiti pobačaj, ako se čini njima prikladno pobaciti nezreli fetus« (PLATON, *Teetet*, 149 c-d).

² »Kad žene i muškarci prevale godine za rađanje (žene 20-40, muškarci 25 do 55), neka opće spolno s kim hoće (...) i neka paze na to da ne dadu na svijet nikakav zametak, ako se začne, a ako što silom dođe, neka postupaju tako kao da za takvo dijete nema hrane« (PLATON, *Država*, V, 461 b-c).

³ »Ovo kažu stoici s Enesidemom [filozof skeptik, 1. st. pr. Kr.], a ponekad i sam Platon, kada kaže da je duša potpuno tuđa i prognana iz utrobe, te ulazi u novorođenče s prvim udahom, kao što izlazi s posljednjim izdisajem« (TERTULIJAN, *De anima*, 25, 2).

⁴ ARISTOTEL, *Politika*, 1335 b 24-26.

⁵ »Kod dječaka prvi pokret se obično javlja na desnoj strani trbuha i to oko 40. dana, a ako je dijete djevojčica onda na lijevoj strani i oko 90. dana [...]. Otprilike u to vrijeme zametak se počinje dijeliti na različite dijelove [...]. Zove se 'efluks – izljev' uništenje zametka unutar prvog tjedna, dok se 'abortus' događa od 40. dana, a većina tih zametaka propadne unutar tih 40 dana« (ARISTOTEL, *Povijest životinja*, 7, 3, 3583 b 10-20).

»Štitit ću bolesnika od svega što bi mu moglo škoditi ili nanijeti nepravdu. Nikome ne ću, makar me za to molio, dati smrtonosni otrov, niti ću mu za nj dati savjet. Isto tako neću dati ženi sredstvo za pometnuće ploda.«⁶

U kamenom stupu visokom 2,62 metra kralj Hamurabi dao je uklesati zakonik, (*Hamurabijev zakonik*), između 1755. i 1750. godine pr. Kr. Zakonik sadrži prolog i 282 članka i napisan je klinovim pismom. U tri članka (209, 211 i 213) kažnjava se pobačaj tako da se štiti nerođeno dijete od izvanjskih udaraca, a počinitelj se kažnjava novčano. Hamurabijev je zakonik štitio nerođeni plod bez obzira na društveni status majke.⁷

U vrijeme slabljenja Republike (Rimskog Carstva) velik je problem bio malen prirast stanovništva, a jedan od razloga bila je raširena praksa pobačaja i izlaganja djece.⁸ Rimska pravna praksa o pobačaju prilično je nejasna pa i proturječna, ipak može se kazati da je grčko-rimska (poganska) civilizacija dopuštala abortus i čedomorstvo.⁹

Jačanjem kršćanstva pojavljuju se i zakonske odredbe koje u nekim slučajevima zabranjuju pobačaj, tako se početkom 3. stoljeća, u vrijeme careva Septimija Severa i Karakale, ženi zabranjuje pobačaj bez privole oca djeteta. Kažnjavao se pobačaj nakon 40 dana od začeća i tretirao se kao ubojstvo člana obitelji.¹⁰ Evo još nekoliko primjera zakonskih odredbi: »Neka se ne ubija još prije rođenja onaj koji se očekuje – *Ne, qui speratur, ante vitam necetur*« (*Digesta*, 37, 9, 1, 9); »Začeto dijete u neku se ruku smatra kao da je već rođeno – *Conceptus quodammodo in rerum natura esse existimatur*« (*Digesta*, 38, 16, 7);¹¹ »U svim

⁶ Usp. *Medicinska enciklopedija*, 2, Zagreb 1967, 37.

⁷ Usp. Stanko LASIĆ, *Pravo na rođenje u učenju Crkve*, Zagreb, 2009, 59. U ovom opširnom i vrijednom djelu autor donosi mnogo zanimljivih informacija, povijesnih i statističkih podataka, crkvenih dokumenata. Djelo je vrlo korisno svima koje zanima ova problematika, bilo da se time bave stručno ili znanstveno. Ova nam je knjiga poslužila i u izradi ovoga članka. Preporučujemo i vrlo zanimljiv, vrijedan i prilično opširan *Predgovor* urednika biblioteke *Donum vitae* Petra Marije Radelja.

⁸ Podrobnije o ovoj tematici usp. Herbert LEWANDOWSKI, *Povijest rimskih običaja*, Zagreb, 2007.

⁹ Usp. A. LINDEMAN, »Do not let a woman destroy the unborn babe in her belly«. Abortion in Ancient Judaism and Christianity, *Studia Theologica – Scandinavian Journal of Theology*, 49 (1995) 2, 253-271; E. Nardi, *Procurato aborto nel mondo greco-romano*, Milano 1971; P. SARDI, *Laborto ieri e oggi*, 1975; Paolo FERRETTI, *In rerum natura esse / in rebus humanis nondum esse. L'identità del concepito nel pensiero giurisprudenziale classico*, Milano, 2008.

¹⁰ »*Ante quadraginta dies: quia ante non erat homo: postea de homicidio tenetur secundum legem Moysi, vel legem Pompeiam de parricidiis [...]* – Prije četrdesetog dana: prije nego što (fetus) postane čovjek, nakon toga prema Mojsijevom i Pompejevom zakonu smatra se ubojstvom, ravno rodo-ubojstvu« (*Glossa Exilium*, ad. l. Divus, 4 ff. de extraordinariis criminibus, D(enzinger), *Enchiridion Symbolorum*, Friburg 1973, 47,11,4). »*Divus Severus et Antoninus rescripserunt eam, quae data opera abegit, a praeside in temporale exilium dandam: indignum enim videri potest impune eam maritum liberis fraudasse* – Božanski Sever i Antonin propisali su da ženu koja pobaci sudac pošalje u privremeno progonstvo: naime nije dostojno da ne bude kažnjena ona koja je ostavila muža bez djece« (*Digesta*, 47, 11, 4, Marcianus, 1 reg.).

¹¹ *Digesta* je zbirka pravničkog prava, dio *Zbornika civilnog prava* (*Corpus iuris civilis*), zakonodavstvo posljednjega rimskoga cara Justinijana.

područjima građanskoga prava za one koji se nalaze u majčinoj utrobi smatra se kao da su rođeni – *Qui in utero sunt, in toto paene iure civili intelleguntur in rerum natura esse*« (*Digesta*, 1, 5, 26); »Za začeto dijete uzima se kao da je već rođeno ukoliko se radi o koristima vezanim za njegovo rođenje – *Qui in utero est, perinde ac si in rebus humanis esset custoditur, quotiens de commodis ipsius partus quaeritur*« (*Digesta*, 1, 5, 7).¹² »Ubojica je onaj koji pobačajem uništava ono što je začeto.«¹³

2. Biblijski tekstovi o pobačaju

Na kršćansku antropologiju snažno je utjecala ona biblijska, po kojoj je čovjek stvoren na sliku Božju (*imago Dei*), a Stvoritelj je jedini gospodar ljudskog života i smrti. Tijekom povijesti na kršćansku antropologiju utjecala je i grčka filozofija, napose Aristotelova. Ipak ostaje činjenica da kršćanski nauk nikada nije preuzeo stavove grčkih filozofa o pobačaju. Za kršćane fetus (bio on neoblikovan ili oblikovan u Aristotelovu smislu), uvijek je smatran ljudskim bićem od svog začeca, a pobačaj je neprihvatljiv i nedopustiv.

Ako je suditi prema starozavjetnim tekstovima, koji o pobačaju gotovo ne govore, čini se da pobačaj nije bio proširen među Židovima. Jedini starozavjetni tekst koji izričito govori o pobačaju nalazi se u knjizi Izlaska: »Ako se ljudi pobiju i udare trudnu ženu, te ona pametne, ali druge štete ne bude, onda onaj koji ju je udario neka plati odštetu koju zatraži njezin muž. Bude li drugog zla, neka je kazna: život za život« (Izl 21,22-23). O pobačenom fetusu govori se tri puta, uvijek u negativnom smislu: »Ne bio – kao nedonošče zakopano, ko novorođenče što svjetla ne vidje« (Job 3,16); »Nek budu ko puž koji se pužuć rastoči, ko pometnut plod nek sunca ne vidi« (Ps 58,9); »I velim: bolje je nedonošče od onoga koji bi rodio stotinu djece i živio mnogo godina, a sam se ne bi naužio dobra niti bi imao pogreba« (Prop 6,3). U Novom zavjetu nedonošče se spominje jednom u Pavlovoj Poslanici Korinćanima: »A naposljetku ukaza se i meni kao nedonoščetu« (1 Kor 15,8).

Odsutnost govora o pobačaju u Bibliji treba prvotno tražiti u jasnoj zabrani ubojstva (Božja zapovijed – ne ubij), ali još više u veličanju života i brojnog potomstva, o čemu svjedoči mnogo biblijskih tekstova. Evo samo nekoliko primjera: »Evo: sinovi su Jahvin dar, plod utrobe njegova je nagrada« (Ps 12,73); »Prije nego što te oblikovah u majčinoj utrobi, ja te znadoh; prije nego što iz krila majčina izađe, ja te posvetih« (Jr 1,3); »Život, dakle, biraj, ljubeći Jahvu, Boga svoga, slušajući njegov glas, prijanjajući uz njega, da živiš ti i tvoje potomstvo.

¹² Tekst i prijevod prema knjizi: Stanko LASIĆ, *Pravo na rođenje u učenju Crkve*, Zagreb, 2009, 57.

¹³ *Decretum Gratiani*, c. 2, q. 5, cap. 20.

Ta on je život tvoj, tvoj dugi vijek« (Pnz 30,20).¹⁴ Budući da se u Bibliji, Starom i Novom zavjetu, uopće ne govori o svojevrijednom izazivanju pobačaja, ne nalazi se ni njegova izričita osuda.

3. O pobačaju i čedomorstvu u ranokršćanskoj literaturi

Kršćanstvo se pojavilo u Palestini, jezično, kulturno i religijski izoliranoj sredini u okviru velikog Rimskog Carstva. Cjelokupan prostor Mediterana, kao područje Rimskoga Carstva, bilo je vrlo dobro organizirano, pravno utemeljeno i religijski tolerantno. Svojevrsna iznimka bili su Židovi u Palestini koji su odlučno branili svoju nacionalnu i religijsku posebnost utemeljenu na Bibliji, nacionalnom identitetu i obrani monoteizma u odnosu na ostale politeističke religije u okruženju.

Odvajanjem kršćanstva od židovstva i ulaskom u poganski svijet, u kojem je pobačaj i čedomorstvo široko prakticirano, moralno i društveno prihvatljivo ponašanje, ranokršćanski se autori susreću s pitanjem pobačaja i čedomorstva vrlo rano. U antičkom, poganskom svijetu, život djece u potpunosti je ovisio o roditeljima i starateljima, nije ih branio nijedan zakon. Ranokršćanski pisci, počev od onih najranijih, jasno iskazuju svoje neslaganje s tom praksom te ističu da je pobačaj i odbacivanje djece nespojivo s kršćanskom vjerom i moralom. Na temelju svojih moralnih načela kršćani su nastojali ukloniti loše običaje i ponašanja prema djeci, prije svega braneci njihov život prije i nakon rođenja, protiveci se *pobačaju i izlaganju djece*.¹⁵

U poganskom društvu, neželjena ili bolesna djeca jednostavno su ostavljena da umru, na za to određenom mjestu u gradu. U Rimu je takvo mjesto bilo na obali rijeke Tibera. Tako ostavljenu djecu mogao je uzeti svatko i raditi s njom što je htio, primjerice othraniti ih za robove, koje su potom mogli i prodati. Ranokršćanski pisac Herma svjedoči za sebe da je bio jedno od takve djece.¹⁶ Kršćani su skupljali odbačenu (izloženu) djecu da bi ih spasili od sigurne smrti, a mnogu su mogli samo pokopati, što pokazuju i brojni primjeri nadgrobnihi natpisa u katakombama. Nakon Konstantinova obrata (313. godine) za odbačenu djecu uvjeti su bitno poboljšani zahvaljujući i zakonskoj zaštiti. Odgoj odbačene djece najčešće su preuzimali samostani, primjerice u monaškim pravilima sv. Bazilija stoji da bezuvjetno prihvaćaju siročad.¹⁷

¹⁴ Usporedi još Ps 71,6; Iz 46,3; Job 10,11; 2 Mak 7,22-23; Lk 1,41-44.

¹⁵ Primjerice: *Didachè*, 2,2; *Barnabina poslanica*, 10,5; *Apostolska konstitucija*, VII, 3,2, PG 1, 509-1156; ATENAGORA, *Molitva za kršćane*, 35,6, PG 6, 970, Sch 379; TERTULIJAN, *Apologija*, 9, 6-8, PL 1, 305-604.

¹⁶ HERMA, *Pastir – Videnje*, I, 1,1, Sch 53.

¹⁷ BAZILIJE, *Velika pravila (Regulae fusius tractatae)*, 15, MG 31, 620-1428 (prijevod na hrv. u: *Redovnička pravila*, Zagreb, 1985, 83-176).

Na temelju ranokršćanskih tekstova¹⁸ želimo u ovom radu odgovoriti na nekoliko važnih pitanja: a) koji je ranokršćanski stav o početku ljudskog života; b) što ranokršćanski autori misle o ljudskom zametku (fetusu); c) koji je ranokršćanski moralni stav o pobačaju i čedomorstvu; d) koje su i na koga se odnose eshatološke posljedice svojevoljnog pobačaja i čedomorstva.

a) Da ljudski život počinje od začeća smatra ranokršćanski pisac Tertulijan koji jasno tvrdi: »Priznajemo život od začeća, jer podržavamo postojanje duše od začeća: zapravo postoji život jer postoji duša.«¹⁹ U drugim spomenutim ranokršćanskim tekstovima nema izravne tvrdnje da ljudski život započinje od začeća, ali se s velikom sigurnošću može zaključiti da su ranokršćanski autori zastupali to stajalište. Primjerice u najranijim kršćanskim ne-kanon-

¹⁸ U ovoj bilješci donosimo bibliografske podatke o ranokršćanskim tekstovima o pobačaju i čedomorstvu na temelju kojih smo sastavili ovaj pregled ranokršćanskih stavova: 1. *Didachè – Nauk dvanaestorice apostola*, 2,2; 5,2 – tekst i prijevod na hrvatski jezik vidi u: T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest kršćanske literature*, I, Zagreb, 1976, 42-66; 2. *Barnabina poslanica* (19,5; 20) – tekst poslanice u *Sources Chrétiennes (Sch)*, 172, Paris, 1971. Cjelovitiji prijevod teksta, uvoda i bilježaka: M. MANDAC, *Barnabina poslanica*, Split, 2008; 3. *Poslanica Diognetu* – tekst Poslanice u *Sources Chrétiennes (Sch)*, 30, Paris, 1952; 4. *Petrova apokalipsa*, izdanje S. GREBAUT, *Littérature éthiopienne pseudo-clémentine, Revue de l'Orient Chrétien*, 15, Paris, 1910, 198 ss, 308ss; 425 ss (etiopski tekst s franc. prijevodom); 5. *Pavlova apokalipsa*, izdanje S. GREBAUT, *Littérature éthiopienne pseudo-clémentine, Revue de l'Orient Chrétien*, 15, Paris, 1910, 198 ss. 308ss; 425 ss (etiopski tekst s franc. prijevodom); 6. ATENAGORA, *Molba za kršćane*, 35,6, J. P. MIGNE, *Patrologia Graeca (PG)* 6,970, hrvatski prijevod u biblioteci *Crkveni oci, Atenagora – Aristid*, Split, 2013; 7. KLEMENT Aleksandrijski, *Odgovitelj* (Παιδαγωγός), 2,10, *Sources Chrétiennes (Sch)*, 108,184-185; 8. TERTULIJAN, *Apologeticum*, 9, 6-8, J. P. Migne, *Patrologia Latina (PL)* 1, 3; *De anima*, 27,1, J. P. MIGNE, PL 2, 735s; 36, 21; *De exhortatione castitatis*, 12, J. P. MIGNE, PL 2, 976; 9. HIPOLIT Rimski, *Philosophumena*, 9, 12, 20ss, izdanje M. MARCCOVICH, *Patristische Texte und Studien*, (PTS) 25, Berlin, 1986; 10. CIPRIJAN iz Kartage, *Pismo Korneliju*, 7, 2, J. P. MIGNE, PL 3, 729; 11. MINUCIJE FELIKS, *Octavius*, J. P. MIGNE, PL 3, 333-334; 12. METODIJE iz Olimpa, *Simpozij*, 2, 6, J. P. MIGNE, PG 10; Sch 95; 13. EUZEBIJE iz Cezareje, *Praeparatio evangelica – Evandeoska priprava*, 8, 8, J. P. MIGNE, PG 21, 619c; 14. BAZILIJE Veliki, *Pismo*, 188, 2, J. P. MIGNE, PG 32, 671; 15. AMBROZIJE, *In hexameron*, 8, 5, 18, 58, *Sancti Ambrosii Episcopi Mediolanensis Opera* (SAEMO), 1, 310ss; 9, 6, 4, 22; C. SCHENKL, *Corpus Scriptorum Christianorum Latinorum* (CSEL), 32/1, Beč, 1896; 16. Ivan ZLATOUSTI (*Krizostom*), *Komentar poslanice Rimljanima*, 22, 4; J. P. MIGNE, PG 60, 426-427; 17. JERONIM, *Pismo Eustokiji*, Ep. 22, 13, J. P. Migne, PL 22, 401-402, hrvatski prijevod Ivan MARKOVIĆ, *Izabrane poslanice sv. Jeronima*, 2. sv., Zagreb, 1908; 18. TEODORET CIRSKI, *Liječenje grčkih bolesti ili Spoznaja evandeoske istine iz grčke filozofije* – Ἑλληνικῶν θεραπευτικῆ παθημάτων ἢ Εὐαγγελικῆς ἀληθείας ἐξ ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐπιγνώσις, 9, 51-52, *Sources Chrétiennes (Sch)*, 57/b, 351-352; J. P. Migne, PG 80-84; 19. AUGUSTIN, *De nuptiis et concupiscentia*, 1, 15, 17, J. P. MIGNE, PL 44, 423-424; *Enarrationes in Psalmos*, 57, 5, J. P. MIGNE, PL 36, 678; *Contra Iulianum*, 4, J. P. MIGNE, PL 44, 847; *Enchiridion*, 85, J. P. MIGNE, PL 40, 272; E. Evans, CChr.SL 46 (1969) 49-114; *De civ. Dei*, 22, 14; E. Hoffmann, CSEL 40/1-2; hrvatski prijevod *O državi Božjoj*, I-III, prev. T. Ladan, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1996. *Cezarije iz Arlesa, Govori – Sermones*, 1, 12, CCL 103; Sch 175, 243; PL 67; 52.4. U tekstu koristimo ovdje navedene kratice izdanja.

¹⁹ TERTULIJAN, *De anima*, 27.3, PL 2, 735s. »Jasno smo rekli da je duša u čovjeku i iz čovjeka posijana i da i za nju i za tijelo postoji jedinstvena oplodnja na početku« (*De anima*, 36, 21, PL 2, 735s).

skim spisima *Didachè* i *Barnabinoj poslanici* piše: »Ne uništi dijete pobačajem (οὐ φονεύσεις τὸν ἐν φθορῇ) i ne ubij ga pošto se rodilo (οὐδὲ γεννηθὲν ἀποκτενεῖς);²⁰ »Ne ubij dijete pobačajem, nemoj ga ubiti čim se rodi.«²¹ U tim je tekstovima plod označen kao dijete bez obzira u kojoj je dobi od začeca i stupnju razvoja. Slične tekstove nalazimo i kod drugih autora.²² Neizravna potvrda ranokršćanskoga stava da ljudski život počinje začecem može se shvatiti iz nauka dvaju općih sabora (Efeškog 431. i Kalcedonskog 451.) na kojima se raspravljalo o Kristovoj ljudskoj i božanskoj naravi te je potvrđen nauk da je Krist pravi Bog i pravi čovjek, dvije naravi u jedinstvu osobe, tzv. hipostatska unija (*una persona in duabus naturis*). Po nauku saborâ Isus je zaista čovjek (»nama u svemu jednak, osim u grijehu«) i, premda se u Kalcedonskoj definiciji ne spominje začecé nego rođenje od Bogorodice, opravdano se pretpostavlja. Ako vjerujemo da je Krist od trenutka začeca postao čovjek (osoba), onda je svaki čovjek »njemu u svemu jednaki, osim po grijehu«, od svoga je začeca u punom smislu postao osoba.

b) Premda ranokršćanski pisci, kako smo vidjeli, početak ljudske osobe povezuju sa začecem, priznaju različite oblike razvoja ljudskog fetusa od začeca do rođenja. Fetus je Božje stvorenje,²³ kojemu čovjek nikako nije samovoljan gospodar. Budući da su nerođena i rođena djeca Božja briga, smatra Atenagora, ljudi ih ne smiju niti ubiti niti odbaciti.²⁴ Budući da je fetus čovjek (osoba), sprječavanje rađanja je anticipirano ubojstvo, smatra Tertulijan, bez obzira na stupanj njegova oblikovanja: »Čovjek je onaj koji će to biti (*homo est et qui est futurus*), kao što je u sjemenu već čitav plod.«²⁵ Na drugom mjestu kaže: »Od trenutka kada je njegov oblik potpun, fetus u utrobi je čovjek.«²⁶ S obzirom na shvaćanje razvoja fetusa i odnosa duše i tijela, neki su ranokršćanski autori pod utjecajem grčkih filozofa osobito Platona i Aristotela. Njihov nauk o stupnjevi-

²⁰ *Didachè*, 2,2 (prijevod cijelog teksta na hrv. jezik vidi u: T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest kršćanske literature*, I, Zagreb, 1976, 42-66).

²¹ *Barnabina poslanica*, 19,5. Tekst poslanice u SCh 172, Paris 1971. (cjelovitiji prijevod teksta, uvoda i bilježaka u: M. MANDAC, *Barnabina poslanica*, Split, 2008).

²² Usp. TERTULIJAN: »(...) nije nam dopušteno uništiti ni plod začeo u maternici« (*Apologeticum*, 9, 6-8, PL 1, 3); EUZEBIJE iz Cezareje: »Zakon (Mojsijev) djeci omogućuje rast, zabranjuje ženama da pobace ili uništiti ono što je začeto« (*Praeparatio evangelica – Evandeoska priprava*, 8, 8, PG 21, 619c). BAZILIJE VELIKI: »Ona koja namjerno ubije fetus kriva je za ubojstvo« (*Pismo*, 188, 2, PG 32, 671). AUGUSTIN: »Čovjek se, naime, ne rađa samo iz utrobe, nego i u utrobi. Prvo se rađa u utrobi, da bismo se mogli roditi iz utrobe« (*Enarrationes in Psalmos*, 57, 5, PL 36, 678).

²³ Usp. *Barnabina poslanica*, 20,2; *Pavlova apokalipsa*, 40;

²⁴ ATENAGORA: »Nije moguće u isto vrijeme smatrati da je biće u utrobi živo biće i da se zbog toga Bog brine za njega i ubiti ga u trenutku u kojem se rađa na život; niti je moguće izložiti novorođenče – ili ga odbaciti kada je odgojeno« (*Molba za kršćane*, 35,6, PG 6,970).

²⁵ TERTULIJAN, *Apologeticum*, 9, 6-8, PL 1, 3.

²⁶ TERTULIJAN, *De anima*, 37, 2, PL 2, 735.

tom razvoju (oblikovanju) fetusa i njegova *produševljenja*, donekle prihvaćaju Tertulijan i Augustin. O odnosu duše i tijela u fetusu Tertulijan iznosi svoj stav:

»Već smo podržali jedinstvo tijela i duše od spajanja njihovih stanica do dovršenja njihova oblika; a ujedno smo ga uklonili od trenutka rođenja, prije svega zato što rastu zajedno, iako s različitim kriterijima u odnosu na njihovu posebnu kvalitetu: tijelo u mjeri (veličini), duša u inteligenciji, tijelo u izgledu, duša u perceptivnim sposobnostima.«²⁷

Sukladno nauku o nasljeđivanju duše i tijela (*traducionizma*),²⁸ po kojem dijete od roditelja nasljeđuje i tijelo i dušu, duša i tijelo sazrijevaju (žive) zajedno i kad se taj proces dovrši može se govoriti o čovjeku u punini,²⁹ ako se izgubi duša gubi se i život. Tertulijan je i prvi kršćanski pisac koji, na temelju svoje teorije o postupnom »sazrijevanju« i »animaciji ploda«³⁰ – da bi bio »potpun čovjek« – dopušta »terapijski pobačaj«, ako bi plod ugrožavao život majke, nazivajući to okrutnom nužnošću da dijete ne bi postalo »ubojicom majke« (matricid). Premda je i takav pobačaj smatrao ubojstvom, prihvaća ga kao načelo »manjeg zla« i »dvostrukog učinka«, što će kroz stoljeća ostati u središtu kršćanskog (katoličkog) promišljanja o ne-moralnosti pobačaja.³¹ I Augustin spominje *animacije* no čini se da njegov stav nije dovoljno jasno izrečen. Raspravljajući o prisutnosti duše u *neformiranom* zametku i kaznenoj odgovornosti za počinjeni abortus, čini se da on razlikuje strogoću zakonske kazne sukladno stupnju *oblikovanosti* zametka:

»Ako je, pak, bio oblikovan zametak, dat će život za život. Što drugo znači ovaj izraz, ako ne: 'I on će umrijeti'? [...] na temelju pravednosti odmazde [...]. Ako, dakle, taj zametak nije bio oblikovan, ali je na neki način oživljen, a da još nije bio formiran (...) zakon to nije želio smatrati ubojstvom, budući da se onaj tko je u tijelu koje je još u nesvijesti još ne može nazvati živom dušom, ako je tako u tijelu koje još nije formirano i stoga još nije obdareno osjetilima.«³²

Treba ipak istaknuti da su Tertulijan i Augustin, u drugim svojim spisima, također suglasni sa spomenutim općeprihvaćenim stavovima o nerođenom djetetu i pobačaju, koji su zastupali ranokršćanski autori u prvih pet stoljeća kršćanstva.

²⁷ TERTULIJAN, *De anima*, 37, 5, PL 2, 735s.

²⁸ Traducionizam (od lat. *traducere* = *prevesti, prebaciti*), nauk prema kojem ljudska duša potječe od duhovne klice koja se odvaja od roditeljske duše; na isti način kao što tijelo potječe od roditeljskog tjelesnog sjemena, tako se i duša prenosi na djecu začecem, a ne izravnim stvaranjem od Boga. Ovu je teoriju zastupao osobito ranokršćanski pisac Tertulijan u djelu *De anima – O duši*.

²⁹ Usp. TERTULIJAN, *De anima*, 37,1: »Vitam a conceptu agnoscimus, quia animam a conceptu vindicamus« (CSEL 20, 363; PL 2, 713-714).

³⁰ Usp. *isto*.

³¹ Usp. Stanko LASIĆ, *Pravo na rođenje u učenju Crkve*, Zagreb, 2009, 62-65.

³² AUGUSTIN, *Pitanja o Pentateuhu*, 2.80.

Može se ukratko kazati da ranokršćanski autori začeto dijeto (fetus) smatraju ljudskim bićem (osobom) u svim fazama njegova razvoja i neprihvatljivo je njegovo uništenje bilo mehaničkim načinom bilo abortivnim sredstvima,³³ kao što je neprihvatljivo ostavljanje rođene djece da umru. Kod Augustina nalazimo izričito protivljenje da je fetus samo »dio majke«, njezino tijelo, što argumentira time da krštenjem trudnice neće istovremeno biti kršten i njezin fetus (treba ga krsti kad se rodi): »Kada i bude kršten, apsolutno se neće smatrati da je dvaput kršten. Zapravo, kada je bilo u utrobi, nije pripadalo majčinskom tijelu.«³⁴

Ranokršćanski pisci govori i o kontracepcijskim i abortivnim sredstvima. Paradigmatičan je stav Teodoretta Cirkog koji kaže:

»I tko je ikada imao toliko drskosti da takve krvave namjere proglasi kao zakonito postupanje? Naime, preporukom da se ne donesu (djeca) na svijet, nema sumnje da se tako potiče uništavanje fetusa abortivnim sredstvima (lijekovima), a one koji prežive djelovanje lijeka i rode se, ostavlja bez ikakve njege, te umiru od gladi i hladnoće ili postaju plijen zvijerima. Kakva pretjerana okrutnost...?«³⁵

Vrlo jasan stav o abortivnim sredstvima ima i Cezarije iz Arlesa:

»Svim vašim kćerima s očinskom pozornošću upućujem upozorenje da nijedna žena ne smije uzimati napitke za pobačaj, niti ubijati svoju začetu ili rođenu djecu. [...]: Jer koliko ih je ubila, za isto toliko će zločina ubojstava odgovarati na sudnji dan.«³⁶

c) Kršćanstvo, od svojih početaka, ima jasan stav o abortusu kao ubojstvu i smrtnom grijehu, smatrajući da je fetus od svoga začeca živo ljudsko biće, stoga je za kršćane svojevolan prekid trudnoće moralno neprihvatljiv i smrtni grijeh. Ranokršćanski pisci, počev od onih najranijih, jasno iskazuju svoje neslaganje s poganskom praksom te ističu da je pobačaj i odbacivanje djece nespojivo s kršćanskom vjerom i moralom, a pobačaj i čedomorstvo se izjednačuju s ubojstvom. Taj je stav jasno izražen već u najranijem kršćanskom izvankanonskom spisu *Didachè* u kojem je iznesen svojevrsan kršćanski *Dekalog*, u njemu se

³³ Usp. CEZARIJE iz Arlesa, *Govori – Sermones*, 19, CCL 103; SCh 175, 243; PL 67 (*Govori – Sermones*, 52.4, CCL 103; SCh 175, 243; PL 67). Isti stav o abortivnom sredstvu nalazimo i kod BAZILIJA, *Pismo*, 188, 2, PG 32, 671). O abortivnim sredstvima koja se poistovjećuju s »ubijanjem prije rađanja« vidi: IVAN Zlatousti, *Komentar Poslanice Rimljanima*, 22, 4, PG 60, 426-427.

³⁴ *Contra Iulianum*, 4, PL 44, 847.

³⁵ TEODORET Cirkog, *Liječenje grčkih bolesti ili Spoznaja evanđeoske istine iz grčke filozofije – Ἑλληνικῶν θεραπευτικῆ παθημάτων ἢ Εὐαγγελιαῖς ἀλήθειας ἐξ ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐπίγνωσις*, 9, 51-52, SCh – *Sources Chretiennes*, 57/b, 351-352; PG 80-84.

³⁶ CEZARIJE iz Arlesa, *Govori – Sermones*, 19, CCL 103; SCh 175, 243; PL 67. »Zar nije, dragi moji, da davao očito provodi svoje prijevare kada uvjeri neke žene, nakon što su rodile dvoje ili troje djece, sljedeće ili da ih ubiju već rođene ili da uzmu napitak za pobačaj, u strahu da ne bi mogle biti bogate, ako budu imale veći broj djece? [...] One stoga svetogrdno i rodo-ubojito koriste otrovne napitke da bi udarile preranom smrću u majčinoj utrobi još nedozreli život djece« (*Govori – Sermones*, 52.4, CCL 103; SCh 175, 243; PL 67).

jasno kaže da su pobačaj i čedomorstvo ubojstvo: »Ne ubij, ne učini preljub, ne budi oskvrnitelj dječaka, ne griješi bludno, ne kradi, ne bavi se čaranjem ni vraćanjem, ne uništi dijete pobačajem (οὐ φονεύσεις τῶνον ἐν φθορῶ) i ne ubij ga pošto se rodilo (οὐδὲ γεννηθὲν ἀποκτενεῖς)...«³⁷ Označeni su kao zlostavljači i sljedbenici tame: »Ubojice djece, uništavatelji Božjih stvorenja.«³⁸ Ciprijan iz Kartage pobačaj izjednačuje s paricidom, ubojstvom roditelja i bližih rođaka.³⁹ Kao razlikovni znak kršćana i pogana upravo je odnos prema nerođenoj i rođenoj djeci:

»Kršćane ne dijele od ostalih ljudi ni jezik ni običaji. Žene se kao svi, rađaju djecu, ali ne izlažu novorođenčad. Postavljaju zajednički stol, ali ne postelju. Nalaze se u tijelu, ali ne žive po tijelu. Borave na zemlji, ali su građani neba.«⁴⁰

Klement Aleksandrijski ističe da seksualni odnos bez namjene da se rađaju djece nije u skladu s prirodom, a trebao bi to biti:

»Kad bismo od početka gospodarili svojim željama i kad ne bismo prevarantskim tehnikama ubijali ljudsko potomstvo rođeno prema planovima božanske providnosti; jer one žene koje, hoteći prikriti svoj blud, koriste abortivne lijekove koji izbacuju potpuno mrtvo tijelo, uzrokuju da zajedno sa zametkom budu pobačeni i njihovi ljudski osjećaji.«⁴¹

³⁷ *Didachè*, 2,2. Premda se ne odnosi na pobačaj, zanimljivo je istaknuti i zapovijed: »Ne budi oskvrnitelj dječaka«, što je još jedan važan ranokršćanski otklon od pederastije, istospolnih odnosa između odraslog muškarca i mladića u adolescenciji, tada raširene prakse u Grčkoj.

³⁸ *Barnabina poslanica*, 20,2. Moglo bi se navesti još tekstova u kojima se jasno kaže da je pobačaj ubojstvo, evo samo nekih: TERTULIJAN, »Odbacujem da nam je dopušteno ubiti nerođeno od rođenoga« (*De exhortatione castitatis*, 12, PL 2, 976); BAZILIJE Veliki, »Ona koja namjerno ubije fetus kriva je za ubojstvo. [...] Također, ako je netko pripremio napitak kojim se želi postići neku drugu svrhu, ali je onda izazvao ubojstvo, mi to smatramo svojevolumnim ubojstvom [...]. Dakle, čak i one žene koje nabavljaju lijekove (sredstva) koji mogu izazvati pobačaj također su ubojice, kao i one koje prihvaćaju takve lijekove (sredstva)«, br. 8, *Pismo*, 188, 2, PG 32, 671. JERONIM, »I ubijaju još neposijana čovjeka (prije njegova začeca). Nekoje kad osjete da su zločinstvom postale trudne, uzimaju otrov da pobace...« (*Pismo Eustokiji*, Ep. 22, 13, PL 22, 401-402; prijevod preuzet iz: Ivan MARKOVIĆ, *Izabrane poslanice Sv. Jeronima*, 2. sv., Zagreb, 1908).

³⁹ Usp. CIPRIJAN iz Kartage, *Pismo Korneliju*, 7, 2, PL 3, 729.

⁴⁰ *Poslanica Diognetu*, 5, 6 (T. Š. BUNIĆ, *Povijest kršćanske literature*, I, Zagreb, 1976, 287). Slično govori i MINUCIJE Feliks u djelu *Octavius*: »Vi ste (pogani) koje vidim kako izlažete djecu koju ste rodili (*procreatos filios*) divljim zvijerima i pticama grabljivicama ili ih uklanjate nakon što ste ih okrutno zadavali na smrt; ima i žena koje pijući ljekarije uništavaju začetak budućeg čovjeka u svojoj utrobi (*originem futuri hominis*) i čine paricid (*parricidium*) prije porođaja. A sve to svakako dolazi od primjera vaših bogova. Zapravo, Saturn nije izlagao svoju djecu, već ih je proždirao« (*Octavius*, PL 3, 333-334).

⁴¹ KLEMENT Aleksandrijski, *Odgojitelj*, 2,10, Sch 108, 184-185. Ambrozije se također poziva na prirodno ponašanje životinja koje, za razliku od ljudi, čuvaju svoju mladunčad: »Što na to ima reći čovjek, koji zanemaruje zapovijed i zaboravlja prirodu? (...) Otac je taj koji osuđuje samoga sebe kada uništava biće kojemu je dao život: i smatra znakom autoriteta kazniti prirodu neplodnošću« (*In hexameron*, 9, 6, 4, 22, SAEMO 1, 362ss; C. SCHENKL, CSEL 32/1, 1896).

Postoji suglasje među ranokršćanskim piscima da je pobačaj i čedomorstvo težak grijeh jer se protivi Božjem zakonu i njegovoj stvarateljskoj zamisli o čovjeku. Na temelju svojih moralnih načela kršćani su nastojali ukloniti loše običaje i ponašanja prema djeci, prije svega braneći njihov život prije i nakon rođenja, protivući se *izlaganju djece*, prilično rasprostranjenom običaju među poganima.⁴²

d) Iz židovske religijske tradicije kršćani su preuzeli *Dekalog*, Zakon dan Mojsiju, među kojima je i zapovijed »Ne ubij!« U dobroj mjeri su baštinili i židovsku eshatologiju o posljedicama čovjekova djelovanja, po kojoj će dobra djela biti vječno nagrađena, a zla kažnjena. Budući da smo pokazali da su kršćani pobačaj i čedomorstvo označili kao put smrti i put tame, odnosno kao težak grijeh (kako piše u ranokršćanskim spisima *Didaché*, *Barnabinoj poslanici* i drugim navedeni spisima), razumljivo je pitati koje eshatološke posljedice ranokršćanski pisci predviđaju za svojevoljne počinitelje pobačaja i čedomorstva, a kakve za djecu, žrtve toga zlodjela. Apologetski pisac Atenagora jasno kaže da oni koji obavljaju pobačaj »čine ubojstvo i da će odgovarati Bogu za abortus«. ⁴³ O odgovornostima i posljedicama slikovite prikaze nalazimo osobito u ranokršćanskoj apokaliptičkoj literaturi poput *Petrove*⁴⁴ i *Pavlove apokalipse*.⁴⁵

»Vidjeh tijesno mjesto, gdje je smrdljiva trulež onih koji su bili kažnjeni tekla i tvorila neku vrstu jezera. Tu su bile smještene žene, uronjene do grla u močvari. Nasuprot njima sjedila su i plakala mnoga njihova djeca, rođena prije vremena. Iz njih su dolazili vatreni mlazovi koji su ženama ranjavali oči. To su bili oni koji su začeti izvan braka i bili pobačeni« (26, grčka verzija).⁴⁶

⁴² Primjerice: *Didaché*, 2,2; *Barnabina poslanica*, 10,5; *Apostolska konstitucija*, VII, 3,2, PG 1, 509-1156; Atenagora, *Molba za kršćane*, 35,6, PG 6, 970, SCh 379; Tertulijan, *Apologija*, 9, 6-8, PL 1, 305-604.

⁴³ ATENAGORA, *Molba za kršćane*, 35,6, PG 6,970. Sličnu misao nalazimo i kod CEZARIJA iz Arlesa: »Nijedna žena ne bi smjela pobaciti jer, (...) neka bude sigurna da će jednog dana morati odgovarati pred Kristovim sudom« (*Govori – Sermones*, 1, 12, CCL 103; SCh 175, 243; PL 67).

⁴⁴ Ranokršćanski spis, nastao nakon 100. i sigurno prije 150., sačuvan je na grčkom i u etiopskoj redakciji, opisuje posljednji sud. Ovaj spis ne treba miješati sa spisom istog naslova (*Petrova apokalipsa*) koja je napisana u duhu gnosticizma i sačuvana na koptskom jeziku (izdanje S. GREBAUT, *Littérature éthiopienne pseudo-clémentine*, *Revue de l'Orient Chrétien*, 15, Paris, 1910, 198 ss, 308ss; 425 ss, etiopski tekst s franc. prijevodom).

⁴⁵ *Pavlova apokalipsa* je apokrif Novoga zavjeta, poznat i pod nazivom *Visio Pauli*. Opisano je Pavlovo putovanje na drugi svijet. Tekst je napisan na grčkom jeziku između 2. i 3. stoljeća, vjerojatno u Egiptu, a sadržajno je povezan s *Petrovom apokalipsom*. Djelo je puno prevedeno i naknadno doradivano, na osnovu čega se pokušalo rekonstruirati izvorni tekst [usp. R. E. Guglielmetti, *Deux témoins inédits de la Visio Pauli*, *Apocrypha*, 26 (2015) 57-78; C. Zamagni, *La tradition textuelle latine ancienne de l'Apocalypse de Paul*, *Philologie, herméneutique et histoire des textes entre Orient et Occident*, *Brepols*, (2017) 755-776]. Djelo je prevedeno na crkvenoslavenski jezik i hrvatskoj redakciji (usp. Eduard HERCIGONJA, *Glagoljska verzija pune redakcije Pavlove apokalipse*, iz Oksfordskog kodeksa Ms. Can. list 414, *Radovi Staroslavenskog instituta*, 6, Zagreb, 1967, 209-255).

⁴⁶ U etiopskoj, nešto duljoj verziji, nalazi se sličan tekst (usp. *Petrova apokalipsa*, br. 8, etiopska verzija).

U *Pavlovoj apokalipsi*, vrlo živopisno i maštovito, opisuju se vječne muke onih koji su učinili svojevoljan pobačaj.⁴⁷ Zanimljivo je da se jednako spominju muškarci i žene, a pobačena djeca zazivaju Boga i anđele govoreći: »Osvetite nas roditeljima našim jer su oskrvnuli Božje stvorenje« i dok anđeli prenose djecu na prostrano mjesto milosti »njihovi očevi i majke, s druge strane, guše se u vječnim mukama«. Pozivajući se na Sveto pismo, o brizi anđela za pobačenu djecu, govori i ranokršćanski pisac Metodije iz Olimpa, naglašavajući dječju nevinost. Došla su na svijet voljom Božjom, a na sudnjem danu optuživat će vlastite roditelje.⁴⁸ Neki ranokršćanski autori govore i o mogućnosti pokore i oproštenja za grijeh pobačaja, poput Bazilija Velikoga⁴⁹ i Cezarija iz Arlesa.⁵⁰

Spomenimo nešto i o sudbini pobačene (nekrštene) djece, o čemu govori Augustin u svom djelu *O državi Božjoj*. O uskrsnuću pobačenih zametaka Augustin kaže: »Ne usuđujem se ni tvrditi ni nijekati da će uskrsnuti; iako ne vidim kako im ne pripada uskrsnuće mrtvih, ako se ne izuzimaju iz broja mrtvih.«⁵¹ Budući da svi ljudi uskrsavaju i da u uskrsnuću duša ne može biti bez tijela, Augustin zaključuje da sve ono što treba reći o umrloj novorođenčadi treba kazati i o pobačenim zametcima.⁵² On smatra da će abortirana i umrla djeca uskrsnuti ne u onom tijelu u kojem su umrla, nego u onom do kojeg bi bila poslije uzrasla, prema mjeri koju svi posjeduju kod začeca, utisnutu poput potke, ono što još nije i što će se tijekom vremena pojaviti i razviti.⁵³

⁴⁷ »Pogledah i vidjeh druge muškarce i žene na vatrenom obelisku. Zvijeri su ih kidale, a oni nisu mogli ni reći: 'Gospodine, smiluj nam se!' (...) Pitao sam: 'Tko su ti muškarci i žene koji se guše u požaru i služe kaznu?' On odgovori: 'Žene su koje oskrvnuše Božje stvorenje kada su iz svoje utrobe na svjetlo donosile svoju djecu; a ovi su muškarci spavali s njima. Ali njihova se djeca obratiše Gospodinu Bogu i anđelima zaduženim za muke govoreći: Osvetite nas roditeljima našim, jer su oskrvnuli Božje stvorenje. Premda su poznavali ime Božje, nisu obdržavali njegove zapovijedi, nego nas dadoše za hranu psima i za hranu svinjama, druga su bačena u rijeku.' Ova su djeca, međutim, bila predana anđelima tartara (podzemlja) da budu prenesena na prostrano mjesto milosti. Njihovi očevi i majke, s druge strane, guše se u vječnim mukama.« (40).

⁴⁸ »Prema onome što smo naučili u nadahnutom Svetom pismu, oni koji su rođeni (pobačeni), iako su plod preljuba, bivaju predani anđelima čuvarima. Ako su došli na svijet suprotno volji i raspoloženju te blagoslovljene Božje naravi, kako bi mogli biti predani anđelima da ih hrane u puno mira i spokoja? I kako bi mogli, sa svom jasnoćom, pozvati vlastite roditelje na Kristov sud da ih optuže govoreći: Ti nas, Gospodine, nisi lišio svoga svjetla koje je za sve. Oni su nas izložili smrti prezirući tvoju zapovijed? Doista, pisano je: 'Djeca rođena u nezakonitim zajednicama optuživat će svoje roditelje za zloću, upitani moraju reći istinu.« (METODIJE iz Olimpa, *Simpozij*, 2, 6, PG 10; Sch 95).

⁴⁹ Usp. BAZILIJE, *Pismo*, 188, 2, PG 32, 671.

⁵⁰ Usp. CEZARIJE iz Arlesa, *Govori – Sermones*, 1, 12, CCL 103; Sch 175, 243; PL 67.

⁵¹ Usp. AUGUSTIN, *O državi Božjoj*, 22, 14.

⁵² Usp. *isto*, 22, 13.

⁵³ »A što ćemo, dakle, reći o nejačadi (*de infantibus*), ako ne to kako neće uskrsnuti u onoj sitnoj tijela u kojoj su umrla, nego će po čudesnom i najbržem djelu Božjem primiti onaj oblik do kojega bi bila poslije uzrasla? [...] Naime, umrlomu djetetu nedostajala je savršena veličina tijela. Jer i savršenu djetetu manjka savršenstvo tjelesne veličine, koju kad dostigne, stasom se više ne razvija. Tu mjeru savršenstva svi tako posjeduju da se s njome začínju i radaju; ali je imaju u svojem razlogu, a ne svojom olinom, kao što su i svi tjelesni dijelovi skriveni u sjemenu, pa i kad se ljudi rode, neki im dijelovi još manjkaju, kao zubi i slično. Po tome razlogu svakoj je

Zaključak

Širenjem na područje Mediterana, u kojem je dominirala grčka kultura, rimska država i politeistička religija, kršćanstvo se susrelo s mnogo njemu neprihvatljivih religijskih i etičkih stavova i moralnih ponašanja, među njima i s pobačajem i čedomorstvom, tada uobičajenom, društveno i moralno prihvatljivim ponašanjem među poganima. Da bi se bolje i lakše razumio kršćanski govor o pobačaju i čedomorstvu na početku ovog prikaza donijeli smo kratak prikaz odnosa prema pobačaju u Bibliji i antičkoj grčko-rimskoj kulturi i civilizaciji. Kršćani su prihvaćali blagodati grčke kulture i rimske države, a odbacivali ono što se protivilo kršćanskom nauku. Sukladno biblijskoj tradiciji i evanđeoskoj poruci kršćanima je, od samih početaka, bio neprihvatljiv poganski odnos prema pobačaju i izlaganju djece. Da bismo što jasnije pokazali razloge zašto ranokršćanski pisci pišu o ovoj temi i prikazali stavove ranokršćanskih autora, nastojali smo uvrstiti u ovaj rad što više njihovih izvornih tekstova u kojima je jasno iznesen stav ranokršćanskih autora o pobačaju i čedomorstvu.

Na temelju izvornih tekstova pokazali smo da ranokršćanski pisci jasno tvrde da je fetus ljudsko biće od svoga začeća, te da je za kršćane svojevoljan prekid trudnoće moralno nedopustiv i smrtni grijeh. Već u najranijoj kršćanskoj književnosti (*Didachè*, 15-17 i *Barnabinoj poslanici*, 19-20) pobačaj je označen kao »put smrti« koji je kršćanima neprihvatljiv jer se protivi ljubavi prema bližnjemu, put koji uništava Božje stvorenje. Osuđuju se svi sudionici u pobačaju, ne samo žene.

Iz predstavljenih tekstova ranokršćanske literature može se izdvojiti nekoliko važnih zaključaka: 1. ljudski je zametak od početka čovjek (osoba), pobačaj je neprihvatljiv u svim slučajevima; 2. neprihvatljive su bilo kakve metode pobačaja (pa čak i kontracepcije – prije i poslije začeća); 3. pobačaj ploda i odbacivanje rođene djece (čedomorstvo) je ubojstvo; 4. pobačaj je težak grijeh koji će biti kažnjen vječnom kaznom (paklom).

Premda je predmet našega istraživanja bilo ranokršćansko razdoblje, opravdano se može tvrditi da su tadašnji stavovi o pobačaju u kršćanstvu ostali nepromijenjeni do danas. Za kršćane, posebno za katolike, ljudski život počinje začećem, a završava prirodnom smrću, to potvrđuje i suvremena medicina i genetika, zato nikada i nitko nema pravo svojevoljno prekinuti ljudski život.

tjelesnoj tvari na neki način (da tako kažem) utisnuto poput potke ono što još nije, zapravo: ono što se skriva, ali što će tijekom vremena biti ili će se, bolje rečeno, pojaviti. Po toj je potki već nisko ili visoko djetešce koje će biti nisko ili visoko« (AUGUSTIN, *O državi Božjoj*, III, prev. T. LADAN, Zagreb, 1996, 22, 14).

Anto Mišić* – Ivan Antunović**

On Abortion and Infanticide in the Early Christian (patristic) Period

Summary

Leaving the Palestine as a isolated area and spreading across Mediterranean which was bound together by Greek culture and Roman state (by the Law), Christianity faced many privileges as well as many difficulties. Although the Roman Empire was well organized, law respecting society and quite tolerant society concerning the different religions, Christianity met many unacceptable religious and ethical attitudes and moral behaviour such as polytheism, moral liberalism and their view on abortion and killing children which in ancient times were often, morally and socially acceptable. Based in Biblical tradition and Jewish practice, for Christians, such pagan attitudes towards abortion since the beginning were unacceptable. Abortion was rejected as morally unacceptable and a deadly sin for they thought that from the very beginning (conception) the foetus is live human being, and breaking off pregnancy by someone own will was considered as a murder. In the first five centuries early Christian authors designated abortion as a »way of death« and it is against love towards neighbour. Already the second century apologetic writers emphasised an obligation to respect human life and God's commandment »Thou shall not kill«, equally toward born and unborn children. The article brings the most important early Christian texts concerning abortion and we can summarize them in a few generally accepted conclusions: 1. An embryo is a human person from the beginning and abortion is unacceptable in all cases; 2. Any methods of abortion (even contraception before and after) are also unacceptable; 3. Abortion and rejection of new born children is a murder; 4. Abortion is a deadly sin which will be punished by hell. Some early Christian authors such as Tertullian i Augustin, under influence of Platonic and Aristotelian Philosophy about graduate development (shaping) of human foetus and it's »becoming more spiritualized«, have some different opinions. In the light of its own teaching (»traditionalism«) Tertullian thinks that child inherits the body and soul from his parents; the body and soul becoming mature and live together, and when that process is finished, we can speak about human being in its fullness. Augustin also speaks about »becoming more spiritualized« but his attitude is not clearly stated and precisely explained. According to early Christian scholars, Theological (Christological) teaching at councils in Ephesus (431) and Chalcedon (451), clearly says that Jesus Christ is real and fully human being (person) from his conception.

Key words: abortion, death, life, sin, soul.

(na engl. prev. Miroslav Čadek)

* Anto Mišić, PhD, Full Prof., University of Zagreb, Faculty of Philosophy and Religious Sciences, Jordanovac 110, HR-10000 Zagreb, Croatia; E-mail: amisic@ffrz.hr.

** Ivan Antunović, PhD, Assoc. Prof., University of Zagreb, Faculty of Philosophy and Religious Sciences, Jordanovac 110, HR-10000 Zagreb, Croatia; E-mail: iantunovic@ffrz.hr.